

Notes sobre les escriptores vuitcentistes catalanes: a l'entorn dels Jocs Florals de Barcelona

Margalida Tomàs
(Societat Verdaguer)

Quan el 1858 Antoni de Bofarull va publicar l'antologia *Los trovadores nous*, hi recollí quatre composicions escrites per dues autores: de Josepa Massanés hi havia «Als meus estimats fills adoptius. La flor del cel» (poema inclòs a la secció denominada «Sentiment») i «Lo postrer consol» (a la secció «Religió»); Isabel de Villamartín hi era representada per «Als estels» («Sentiment») i «La veu profètica» («Romanços»). Un any més tard, quan l'editor Salvador Manero va encarregar a Víctor Balaguer la continuació de l'antologia, aquest apostà per les dues mateixes autores. I, així, a *Los Trovadores modernos* Massanés tenia «Les dones catalanes» (datada el novembre 59) i «La creu del terme»; Villamartín, «A Catalunya». No eren, ni molt menys, les dues úniques poetes a casa nostra, i cada una d'elles es trobava en un estadi molt diferent en el panorama literari del moment: Massanés, un «valor consagrat», Villamartín, un valor «en construcció». Eren, sí, de les poques que s'estaven passant al conreu de la llengua catalana com a eina de construcció poètica, però sense deixar encara la castellana, que els permetia una difusió molt més àmplia, sobretot perquè comptaven amb moltes capçaleres de premsa on poder incloure les seves col·laboracions, a Catalunya i a la resta d'Espanya.

Entremig de les dues antologies esmentades, la celebració dels primers Jocs Florals de Barcelona, de la significació i importància dels quals s'ha parlat prou.¹ Recordem, tanmateix, el primer consistori, presidit per Manuel Milà i Fontanals i format per Joaquim Ru-

1. DOMINGO, Josep M. (editor). *Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i romanticisme*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2011.

bió i Ors, Josep Lluís Pons i Gallarza, Miquel Victorià Amer, Víctor Balaguer i Antoni de Bofarull, que actuà com a secretari. S'hi presentaren trenta-vuit composicions. Isabel de Villamartín obtingué la flor natural —és a dir, el premi a la categoria de tema lliure— amb el poema «Clemència Isaura»; Victòria Peña tingué el primer accèssit en aquesta mateixa categoria amb «Enyorança».

No cal insistir aquí en la importància que per al desenvolupament de la literatura catalana tingueren els Jocs Florals des de molt diversos aspectes, dels lingüístics als més estrictament literaris, passant pels sociològics. Només tenint en compte això podrem entendre tota la passió que, com a mínim al llarg dels seus primers vint anys —uns anys també especialment convulsos políticament—, acompanyà el seu desenvolupament i les baralles que s'hi congriaren: ideològiques, lingüístiques, literàries i, també, personals. Pel que fa als premis del certamen, i molt especialment als premis ordinaris, els que daven opció a rebre el mestratge en gai saber, sabem que eren molt cobejats pels autors del moment. Guanyar en els jocs (a part de la vanitat personal satisfeta) tenia prestigi públic: en definitiva, ajudava a fer-se un lloc en el competitiu món literari de casa nostra. Això, val a dir, fou una descoberta que es féu al llarg de successives convocatòries, però aviat fou ben evident i d'aquí vingueren manipulacions per part dels membres del consistori, greuges personals, enemistats a mort.²

Ara bé, la institució dels Jocs Florals de Barcelona fou alguna cosa més que la celebració de la festa i el lliurament dels més o menys controvertits premis. Era tot un organisme que prengué una embranzida extraordinària, i que subsistia gràcies a l'aportació econòmica del cos d'adjunts, els noms dels quals eren fidelment reproduïts cada any en els volums corresponents. I a mesura que el certamen anava agafant importància, anava augmentant el nombre d'aquests adjunts, apareixien els adjunts protectors i es multiplicaven les persones o entitats que dotaven premis extraordinaris (n'hi hagué un el 1859; vint-i-qua-

2. N'hi hagué moltes, però tingueren especial importància les tensions entre Marià Aguiló i Antoni de Bofarull. Vegeu TOMÀS, Margalida. «Marià Aguiló i els Jocs Florals de Barcelona (1859-1875)». *Randa*, núm. 5 i 6 (1977), p. 136-162 i 118-151; TOMÀS, Margalida. «Marià Aguiló i Antoni de Bofarull davant la llengua catalana». A: *Sis estudis sobre Antoni de Bofarull*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1996, p. 41-56.

tre el 1898). Més enllà dels poemes premiats, allò que envolta els jocs del segle XIX és una peça complexa, tots els elements de la qual cal tenir en compte per entendre el moviment literari català del vuit-cents. També, la participació femenina, més enllà de la simple enumeració dels escassos premis que hi aconseguiren. Perquè aquest és un fet incontestable i ja ben conegut, no anirem ara a descobrir la sopa de pa.

Però sí que podem aprofitar l'anàlisi d'aquesta presència/absència de les escriptores en el certamen per apuntar alguns dels aspectes a aprofundir en l'estudi de la literatura femenina del XIX, un d'aquests, i no banal, la poesia que hi presentaren o, més ben dit, la poesia que hi fou premiada. Però no només aquest: encarar-se a qualsevol aproximació a la creació literària femenina desencadena un deversall d'interrogants i dubtes, perquè el que hi ha, sobretot, és un gran buit. De coneixements i d'estudis previs. Amb excepcions importants, el cert és que moltes de les poetes vuitcentistes són unes quasi perfectes desconegudes. En aquest sentit, la intenció del present treball era, d'entrada, prou senzilla: a partir d'unes dades concretes i tangibles —les dones en els jocs florals del XIX— ampliar una mica el camp de visió i aprofundir mínimament en el coneixement d'unes poques autores, de la seva obra i, necessàriament, de l'entorn que les condicionava i les marcava. Tanmateix, després les coses no ho han estat tant, de senzilles. Perquè al costat de dades concretes —que ens fan, ben cert, molta falta per no pontificar sobre el buit— han aparegut també molts interrogants difícils d'encarar. N'explicito un perquè afecta directament el tema d'aquest treball. Respecte a la relació escriptores/Jocs Florals s'ha establert la idea en els estudis sobre la literatura del vuit-cents que les dones hi tingueren un paper decoratiu, poca cosa més que el de reines de la festa.³ Ara bé, encara que és cert que el nombre de premis femenins és molt més petit que no els guanyats per homes, les poetes en tingueren (de segona o tercera categoria, és cert) i s'hi presentaren molt més del que ens pensem. Aleshores, repetir això del

3. «Als primers Jocs Florals les dones encara hi seran ben representades, però aviat quedarà clar quina és la funció pròpia que se'ls assigna: la de "reina de la festa". A la vella i fonamental qüestió de l'opressió d'un sexe per un altre s'afegeix sens dubte ara la de la competència professional», MARFANY, Josep Lluís. «L'escriptor català, de l'antic règim a la societat capitalista». A: *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània*. Lleida: Punctum, 2007, p. 66.

«paper decoratiu», ¿no és minimitzar-les ja d'entrada? I, també, limitar-nos a comptar premis i no a llegir i valorar els poemes que els guanyaren, ¿no és una falta de respecte per la seva obra de creació? Sóc conscient que una part d'aquest problema a l'hora de treballar el tenim també amb els companys escriptors homes: tot el que fa referència als jocs, molt especialment l'estricta creació poètica, s'ha tendit a considerar-ho en bloc, sense gaires matisos. I per això hem pogut fer servir mots com *jocfloralesc* o *englantinisme*, encara que els centenars i centenars de poemes que s'hi presentaren no necessàriament fossin tallats pel mateix patró. Però en el cas de les escriptores tot s'agreuja perquè, per una banda, els buits que tenim són molt i molt grossos i, per altra, perquè és molt difícil estudiar la seva obra sense tenir en compte la pressió social a què estaven sotmeses, sense excepció.

Les poetes premiades. Una aproximació a tres autores i a la seva obra poètica

És prou sabut que el nombre d'autores que publicaven a les pàgines de la premsa espanyola no va fer més que augmentar a partir de la dècada dels quaranta. La imprescindible aportació (encara que amb moltes mancances i aspectes revisables, com a mínim en el cas de les autores catalanes) de María del Carmen Simón Palmer, *Escritoras españolas del siglo XIX. Manual bio-bibliográfico* en recull unes dues mil vuit-centes, amb quasi cinc-mil referències bibliogràfiques, al llarg del segle. Les meves pròpies recerques m'han donat més d'un centenar llarg de noms de dones del nostre país nascudes entre 1810 i 1880 que en algun moment publicaren alguna cosa, amb una dedicació a la literatura que pot anar de la veritable professionalització a només algun text molt escadusser i circumstancial publicat a la premsa. El gènere més conreat, clarament, la poesia, apte per aparèixer a la premsa, per ser recitat en tertúlies, per ser musicat i cantat. I per ser presentat a certàmens literaris, el més important dels quals a partir de 1859, els Jocs Florals de Barcelona.

En els quaranta-un certàmens dels jocs celebrats de 1859 a 1899 hi apareixen vuit noms de dones premiades. El nombre d'autors masculins premiats en aquest lapse de temps és de cent setanta. D'aquests,

vint-i-quatre obtingueren el tan desitjat títol de mestre en gai saber. Si passem al nombre de premis, les dones n'obtingueren un total de vint-i-sis, dels quals quatre foren premis ordinaris. El nombre de premis ordinaris guanyats pels companys masculins fou de cent onze. Aquestes són xifres, és clar, que cal ponderar perquè també era més gran el nombre d'autors que hi participaven que no el d'autores, encara que saber quines d'elles s'hi van presentar, i amb quantes obres, sense tenir cap premi ni menció és una feina que no tenim ni començada. I molt difícil de portar a terme: només coneixent d'antuvi els títols dels poemes els podem identificar entre les llargues llistes dels que es presentaven cada any o, si en coneixem la cal·ligrafia, entre el material dels jocs conservat a l'Arxiu Històric de Barcelona. Per exemple: el 1899, Emília Sureda hi presentà «Vida pagesa», que obtingué el premi ofert per Joan Fastenrath en nom de la ciutat de Colònia; en la llista de composicions presentada, aquesta composició porta el número 47; la número 46 correspon a «Cors units», que no tingué cap premi i, per tant, no consta al volum corresponent dels jocs del 99. Ara bé, aquest poema era de Maria Antònia Salvà, que el presentà al premi de la flor natural i que meresqué només una menció honorífica.⁴ Un altre cas: M. Carme Mas va identificar entre els centenars de poemes presentats al certamen de 1891, nou composicions de Dolors Monserdà que no obtingueren tampoc cap premi. Com aquests, n'hi ha d'haver molts més casos.

D'aquestes vuit dones premiades en els jocs del segle XIX, quatre només obtingueren una vegada premi: l'occitana Rosa Anaïs Gras, casada el 1863 amb Joseph Roumanille, que el 1864 guanyà un accèssit al premi extraordinari *Gessamí d'argent*, amb el poema «Aïs», «escrit en llenguatge provençal modern». Agnès Armengol i Altayó, tingué un segon accèssit a la flor natural el 1893 amb «Montanyana»;⁵

4. Els poemes de Salvà i Sureda foren enviats conjuntament als jocs per Miquel Costa i Llobera. Vegeu TOMÀS, Margalida. «Les bases intel·lectuals de Maria Antònia Salvà». A: *Escriure sense context. Jornades d'estudi de Maria Antònia Salvà (Palma-Llucmajor, 2-5 d'abril de 2008)*. Barcelona: PAM, 2009, p. 38-40.

5. A la pàgina de *Wikipèdia* dedicada a l'autora sabadellenca, s'indiquen, a partir d'informació tretada de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (Fons 6B-Jocs Florals. Sèrie III. Pliques) els altres poemes presentats per Armengol als jocs i no premiats, un total de cinc, tots de ben entrat ja el segle XX. Per a la biografia de l'autora, TOUS DE CIRERA, Pilar. *Agnès Armengol. Biografia*. Sabadell: 1957.

d'Emília Sureda ja n'hem parlat. Finalment, tingué només un premi Maria Josep Massanés, a la qual, però, haurem de dedicar després una atenció especial. Per la seva banda, Pilar Maspons i Labrós (Maria de Bell-lloc), hi aconseguí dos premis, però no amb creació poètica pròpia sinó amb reculls folklòrics: el 1875, un accèssit al premi ofert per la revista *La Renaixensa*, amb *Llegendes i tradicions*; el 1880, el premi ofert per l'Associació d'Excursions Catalanes amb la col·lecció de tradicions, *Montseny*.⁶

Ens resten les tres autores més importants en aquests anys del certamen: Isabel de Villamartín, Victòria Peña i Dolors Monserdà. La significació en els jocs de cadascuna és molt diferent, com és molt diferent la seva relació amb la creació poètica i, potser encara més, l'atenció que se'ls ha dedicat fins ara: d'una pràcticament desconeguda, Isabel de Villamartín, a una altra que compta ja amb estudis totalment solvents, Dolors Monserdà. Sense voluntat d'entrar en comparacions ni de fer un repàs biobibliogràfic de cadascuna, sí que voldria aprofitar el seu pas pels Jocs Florals de Barcelona per apuntar algunes notes sobre la seva manera de viure l'experiència literària, què és allò que les uneix i què les separa. Seran, per força, unes notes de característiques diferents perquè, com acabem de dir, és molt desigual la informació que tenim sobre cada una d'aquestes autores i també ho és la quantitat i l'abast de l'obra que escrigueren. En tot cas, aquest acostament a la seva experiència literària sí que tindrà en compte tant la que s'expressava en català com la que ho feia en castellà, sistemàticament deixada de banda en els nostres estudis sobre l'època. I precisament, el cas d'aquestes tres autores és ben significatiu també en aquest aspecte lingüístic perquè cada una, per raons biogràfiques o ideològiques, pergué un camí diferent.

6. Pilar Maspons publicà tres reculls de poesia (*Salabrugues*, 1874; *Poesies catalanes*, 1888; *Poesies*, 1888), però ha estat estudiada sobretot com a prosista: TINENA, Jordi. «Lectura de *Vigatans i botiflers*, de Maria de Bell-lloch, la primera novel·lista de la literatura catalana». A: *Paraula de dona. Actes del Col·loqui Dones, Literatura i Mitjans de Comunicació*. Tarragona: Publicacions de la Diputació de Tarragona, 1997, p. 234-245; MADRENAS TINOCO, M. Dolors; RIBERA LLOPIS, Joan M. «Pilar Maspons i Labrós i *Elisabeth de Mur* (1880) o del que hauria pogut significar ésser la primera novel·lista catalana autora d'un relat amb protagonista femenina» a *Paraula de dona*, esmentat.

Isabel de Villamartín Thomàs, una poeta desconeguda

El nom d'Isabel de Villamartín fou el primer que es pronuncià al Saló de Cent el 1859: el seu poema «Clemència Isaura» guanyà la flor natural entre les trenta-vuit composicions que participaren en aquells primers Jocs Florals de Barcelona. El 1861 Villamartín s'emportà un segon premi ordinari, en aquest cas la viola, amb «La Creu de Cristo». Aquest fet es revestí d'excel·lència: fins més de vint anys més tard, cap escriptora no tornaria a guanyar un premi ordinari. I, com hem dit, cap arribaria a obtenir el mestratge en gai saber. Ara bé, malgrat aquests èxits floralescos, Villamartín és una mena d'estrella fugaç en el nostre panorama literari, que passa brillant i després desapareix. I, tanmateix, no deixà mai d'escriure i el seu lligam amb Catalunya sembla que es mantingué sempre. Però com tantes altres escriptores, la seva biografia està per fer. Aquestes són les peces de les quals disposem fins ara per acostar-nos-hi.

Sembla que Isabel de Villamartín provenia per via de pare de família militar, una part de la qual instal·lada a Andalusia. Era cosina germana del militar Francisco Villamartín y Ruíz (1833-1872), autor, entre altres obres d'importància en el camp de l'estratègia militar, de *Nociones del arte militar* (1862).⁷ Cal remarcar aquesta relació amb l'estament militar perquè serà una característica compartida amb altres escriptores del moment, entre elles, per exemple, Maria Josepa Massanés. Segons les seves afirmacions, va néixer a Galícia, «y en las floridas márgenes del caudaloso Miño se deslizaron los primeros días de mi infancia»,⁸ a tocar de la frontera amb Portugal. La prematura mort del seu pare va fer que la seva mare, ella i, com a mínim, un germà, deixessin Galícia i es traslladessin a Catalunya, d'on era originària la seva mare, de cognom Thomàs. És el que afirma al seu poema «Catalunya»:

7. Segons es desprèn d'un article publicat a la *Revista Europea* de Madrid (número 147, del 17 de desembre de 1876) en què es reproduïx una carta d'Isabel de Villamartín adreçada al director d'*El Correo Militar* el 30 de juny del mateix any.

8. Isabel de VILLAMARTÍN. *Horas crepusculares. Colección de cantares y seguidillas*. Madrid: 1865, p. 5-6.

No he nascut, Catalunya, en tes riberes,
mes en elles ma infància jo he passat;
i foren catalanes vertaderes
les primeres paraules que he parlat.

Puig la mare amorosa que tenia,
mare rica de virtuts com no n'hi ha,
va veure la primera llum del dia
en lo cèlebre i fèril Empordà.⁹

És possible que la família s'instal·lés a Girona o a alguna de les seves comarques; en tot cas fou a Girona on començà les seves col·laboracions literàries: el 1856 s'hi costejà el volumet, de trenta-quatre pàgines, *Hembé-Haré. Oriental*, que dedicà «Al distinguido escritor catalán D. Lorenzo Pujol y Boada». Un any després col·laborava a la revista gironina *La Primavera*, on publicà cinc poemes¹⁰ i tres proses líriques, una d'aquestes dedicada a Àngela Grassi, que devia estar a punt de marxar cap a Madrid,¹¹ i altra a Víctor Balaguer, dues amistats que duraren tota la seva vida. Hi hagué, també, una possible relació sentimental amb Balaguer, de la qual no queden proves directes però sí molts rumors i testimonis indirectes.¹² L'últim poema hi aparegué el 22 de novembre, i és un sonet en català, «Els estels», que fou inclòs a l'antologia de *Los trovadors nous*. Molt aviat també, però en una data que no podem precisar, morí la seva mare. És possible que passés a residir a Barcelona. En tot cas, el 1859 sembla que és un any especialment destacat per a Villamartín: hi hagué el seu primer triomf als jocs, el maig de 1859 tenia una peça teatral a punt d'estrenar-se al Circo Barcelonés, Balaguer inclogué el seu poema «Catalu-

9. *Los trovadors moderns*. Barcelona: 1859, p. 75-77.

10. Un dels poemes, «A orillas de la mar», estava dedicat al seu cosí Carmelo Villamartín Valiente, militar també, i autor de *La cruz del salvador. Ensayo épico dedicado a S. M. la Reina D. Isabel II*, publicat a Madrid el 1846. Aquest Villamartín morí el 1867 a Caracas, «en la mayor miseria», segons feia constar una nota apareguda al diari *La Paz de Murcia* del 5 d'octubre de 1867.

11. Per a Àngela Grassi, vegeu SÁNCHEZ LLAMA, Íñigo. *Galería de escritoras isabelinas. La prensa periódica entre 1833 y 1895*. Madrid: Ediciones Cátedra, 2000, p. 251-288. També, NÚÑEZ REY, Concepción. «Los mundos lejanos de Àngela Grassi: Historia, leyenda y moral». *Árbol*, núm. 172 (abril de 2002).

12. PALOMAS I MONCHOLÍ, Joan. *Víctor Balaguer: Renaixença, Revolució i Progrés*. Vilanova i la Geltrú: 2004, p. 64-65.

nya» a *Los trovadors moderns* i col·laborà a la revista satírica *El Café* (1859-60) de Barcelona, que la presentava com la Madame Staël de Catalunya¹³ i on es reproduïren quatre de les seves col·laboracions a *La Primavera* i on aparegueren quatre textos nous, una prosa lírica i tres poemes. El 1860 compongué una «Oda a S. M. La Reina Doña Isabel II» amb motiu de la vinguda reial a Barcelona, que, com altres de diverses poetes (per exemple Victòria Peña), s'imprimí en forma de full volant. El 61 rebia la viola als jocs i el 1862 col·laborà a *El libro del obrero* (amb el poema «El amor filial») i llegí a l'Ateneu de Mataró, del qual era sòcia corresponent, la composició en vers «La desposada de Déu», que es publicà aquell mateix any.

Per aquesta època devia traslladar-se a Madrid. En tot cas, el novembre de 1863 ja hi era: en aquesta data, Gaspar Bono Serrano escrivia a Balaguer que hi havia conegut Àngela Grassi i Isabel de Villamartín.¹⁴ És també des de Madrid que data els poemes catalans que aparegueren als primers volums del *Calendari Català* de Francesc Pelai Briz: el de 1865 conté «L'esperança és amor» (Madrid, setembre de 1864) i el de 1866 «La Font de la riquesa» (datada a Madrid, novembre 1865). El 1865 publicà a Madrid l'obra que obtingué més fama en el seu moment: *Horas crepusculares. Colección de cantares y seguidillas*, dedicada a María Pía de Savoia, reina de Portugal. A partir d'aquest moment no li coneixem més col·laboracions a la premsa catalana, però les seves relacions, com a mínim amb Balaguer, devien continuar: a inicis de 1868 era a València, segons feia constar Jacint Labaila a Balaguer: «hemos hablado de V. y me encarga que le participe sus recuerdos».¹⁵ A partir de 1871 començà una regular col·laboració, sobretot amb poemes, però també amb alguna prosa lírica, al *Correo de la Moda* de Madrid, dirigit per la seva amiga Àngela Grassi. El 1876 signava des de Madrid una carta adreçada al director d'*El Correo Militar* amb explicacions sobre el seu cosí Francisco de Villamartín.¹⁶

13. FERRER, José Antonio. «Chubascos». *El Café*, núm. 7 (2 de maig 1859).

14. Carta del 26 de novembre de 1863, *Epistolari Víctor Balaguer: 1842-1887*, Biblioteca Víctor Balaguer.

15. Carta, anterior a maig de 1868, *Epistolari Víctor Balaguer: 1842-1887*, Biblioteca Víctor Balaguer.

16. La carta fou reproduïda al número 147 de la *Revista Europea* de Madrid del 17 de desembre de 1876.

El 1877, a una edat que no coneixem, però que necessàriament havia de ser ja molt gran pels paràmetres de l'època, Isabel de Villamartín estava a punt de casar-se amb el diputat a corts Joaquín González Fiori.¹⁷ Tanmateix, li sobrevingué una ràpida malaltia i l'1 d'octubre moria al balneari de la Garriga, on havia anat a recuperar-se. Tenim una prou detallada visió dels seus últims moments gràcies a la descripció que li escriví Miguel Elías Marchal a Víctor Balaguer:

Supongo sabrás ya que la desgraciada Isabel de Villamartín murió precisamente días antes de casarse con González Fiori, diputado constitucionalista. Este ha sido quien cuidó de su entierro y demás con arreglo a las disposiciones de aquella.

Un día antes de su muerte conocía moriría al siguiente, manifestándolo así a los que la cuidaban. Dispuso se la pusiesen un vestido o bata blancas; que se la colocara en un ataúd sencillo; que se la enterrara en la tierra, y sin que se le pusiese piedra ni seña alguna en el punto donde se la enterrase. González Fiori, sin embargo, ha mandado colocar una barandilla de hierro todo alrededor de la fosa y plantar dentro la verja unes flores.¹⁸

En tot cas, és interessant sobretot remarcar unes altres disposicions testamentàries de Villamartín, perquè són les que expliciten el lligam que mantingué sempre amb Catalunya. Així, disposà que tots els premis que havia obtingut en certàmens literaris fossin donats a la Mare de Déu de Montserrat, cosa que portà a la pràctica González Fiori el setembre de 1878. També és important destacar que el mateix González pensava passar per Barcelona per tal de posar en marxa la publicació d'un volum de poesies catalanes, «para las cuales ha escrito un prólogo D. Francisco Pi i Margall».¹⁹ Tanmateix, aquesta edició no arribà a port i el nom d'Isabel de Villamartín anà desapareixent del

17. Sembla que això de casar-se grans era també una característica de moltes altres escriptores del primer romanticisme. Un cas extrem, el de la seva amiga Àngela Grassi, que es va casar als cinquanta-sis anys; però, molt més acostades a ella són els casos de Massanès, que ho féu als 32 anys i Victòria Peña, als 33.

18. Carta del 3 d'octubre de 1877. *Epistolari Víctor Balaguer. 1842-1887*, Biblioteca Víctor Balaguer.

19. *Revista de Gerona* (1 de setembre de 1878). *La Renaxença* (15 de setembre de 1878) deia que aquesta edició dels seus poemes la preparaven els seus admiradors, però no es concretava res més.

panorama de la literatura catalana. El 13 de març de 1879 Josep Fiter i Anglès demanava a Balaguer un retrat de la poeta per incloure'l al número monogràfic dedicat a les escriptores catalanes de *La Llumenera de Nova York*, però finalment Villamartín no hi fou present, ni en retrat ni amb cap col·laboració. Sí que es recollí el seu poema «Als estels. Sonet», al número extraordinari «redactat per les Poetisses Catalanes» de *La Creu del Montseny* del 19 de març de 1900.²⁰

No podem pretendre aquí fer una anàlisi de la creació literària d'Isabel de Villamartín, ni tan sols donar-ne una idea general. La seva obra, com hem vist, resta dispersa en moltes capçaleres de premsa espanyola, i de moltes segur que ni tan sols en tenim constància. Em limitaré només a dibuixar mínimament l'obra més acostada en el temps a la seva participació en els Jocs Florals de Barcelona, és a dir, la de les dècades del cinquanta i seixanta; haurem de deixar per a més endavant l'estudi de la seva probable evolució. Pel que coneixem, Villamartín s'incorporà a la literatura amb moltes característiques romàntiques compartides amb altres escriptors del moment. La melancolia i la tristesa són unes de les característiques més destacades dels seus escrits («la melancolia es la esencia de mi ser», diu al poema «Esperanza e ilusión»²¹), només suavitzades pel sentiment religiós. Una religiositat, però, íntima i personal, molt allunyada de qualsevol voluntat moralitzadora. Tanmateix, a diferència de tants poemes femenins de la dècada dels quaranta que se centren en el dolor que produeix ser dona i, encara més, dona escriptora —i les nombroses composicions femenines incloses a la revista *El Genio* (1844) de Balaguer en són una prova fefaent²²— la tristesa de Villamartín sembla ser produïda so-

20. A *La Renaxença* del 15 de setembre de 1875, Joan Tomàs i Salvany, que residia a Madrid, inicià una sèrie de dos articles de títol «Escriptores madrilenyes», en el qual parla molt més de les escriptores més joves que no de les ja consagrades, de les quals no diu res. En canvi, quan fa referència a les escriptores catalanes, encara inclou Villamartín entre elles.

21. *La Primavera*, 19 de juliol de 1857.

22. Només uns pocs exemples d'aquesta publicació, que podrien multiplicar-se sense problemes. Amàlia Fenollosa, al poema «La mujer» escrivia: «¡Pobre infeliz! Su sexo, que es el mío, / me mueve a defenderla con placer, / mas al hacerlo se desmaya el brío / porque recuerdo que es mujer» (27 d'octubre de 1844); Pilar Arnedi: «Nebuloso es mi triste pervenir, / el ser más desgraciado es la mujer / que el cielo condenándola a padecer / sin que pueda una queja proferir» (16 de març de 1845).

bretot per la pèrdua dels éssers estimats, per la qual cosa el record és un dels temes freqüents. Hi ha, però, una excepció, precisament a la prosa que adreçà a Àngela Grassi el juny de 1857. És un text prou interessant perquè, per una banda, ens il·lustra de la relació entre les dues escriptores, que sembla prou intensa, i constitueix una altra mostra d'allò que s'ha denominat germanor lírica entre les escriptores romàntiques²³ («dulce hermana del corazón»). Elles dues són dos éssers units per la desgràcia i la tristesa, i una bona part d'aquesta és deguda al fet de no encaixar en la societat:

iPobres de los que cantamos, hermana mía! El mundo frívolo nos rechaza porque le hacemos fijar la idea; y el mundo pensador no nos escucha, porque impelido por la fuerza del siglo corre a sacrificarlo todo por el interés del bien social y la felicidad de la patria.

Per altra banda, en els textos més primerencs, quan no hi ha un jo líric explícit com a subjecte, sempre hi apareix com a protagonista un personatge femení. Destaca, en aquest sentit, l'oriental *Pembé-Haré*, de 1856, en la qual la filla del gran visir, després de la mort del seu enamorat, se suïcida amb un crit de rebel·lia:

He nacido para amar
con delirio, con locura;
y no en harem marchitar
como una flor su hermosura
arrojada al turbio mar.

Jamás podré bendecir
del musulmán el derecho
que con mil puede partir
sus riquezas y su lecho
y a su antojo hacer morir.

«A orillas de la mar» (*La Primavera*, 16, 5 juliol 1857) està protagonitzada per una predecessora de na Ruixa Mantells costalloberiana, una noia que, perduda la raó, espera cada nit vora del mar que torni

23. KIRKPATRICK, Susan. «La “Hermandad lírica” de la década de 1840». A: MAYORAL, Marina. *Escritoras románticas españolas*. Madrid: Fundación Banco Exterior, 1990, p. 25-41.

l'enamorat, naufragat temps abans davant els seus ulls. I protagonisme femení té també el poema que li valgué la flor natural de 1859, protagonitzat per Clemència Isaura, aquest cop sense cap sentit reivindicatiu. La joveneta Clemència és un ésser innocent i passiu, amb l'única decisió de donar la seva fortuna als certàmens de la gaia ciència, amb un final ben preparat per tancar una composició adreçada directament als jocs barcelonins:

Oh, Clemència! Ton amor
i la mort de ton amant
los donà una nova vida,
nova vida als Jocs Florals.²⁴

En tots aquests poemes inicials, Villamartín es mostra com a una poeta voluntariosa, que multiplica tipus d'estrofes i combinacions de versos, s'atreveix amb els sonets, etc. Tanmateix, la seguretat literària queda molt sovint lluny: algunes proses són totalment confoses i molts poemes tenen més interès per allò que exposen que no per la manera de fer-ho. I, en el cas dels poemes catalans s'hi afegeix el handicap d'una llengua amb barbarismes detonants, com passa, per exemple a «Als estels». De les altres composicions catalanes, «La Creu de Cristo», la viola de 1861, és clarament la menys aconseguida. «A Catalunya», inclosa a *Los trovadores modernos*, i «La font de la riquesa» (*Calendari Català* 1866) són elogis a la pàtria d'adopció, que recullen el tòpic de la laboriositat catalana:

I si fou ton passat radiant de glòria,
ton present t'obre un camp d'aspiracions;
la via industriosa
segueix sempre ufanosa
i grava en ta memòria
que el treball és l'orgull de les nacions.

24. Encara més explícita era la dedicatòria directa del poema als mantenidors, datada el 20 d'abril: «Nobles senyors del Consistori Gai, / al geni català, de la victòria / noves regions li obriu i nou espai. / Pus feu revivre l'olvidada història, / tot revivint del trobador lo lai / al pàtrio i sant amor. Déu vos do glòria, / nobles senyors del Consistori Gai.»

Sens dubte el poema més aconseguit, malgrat els inevitables castellanismes, és «Esperança és amor» (*Calendari Català* 1865), escrit ja a Madrid, història de dos enamorats separats per la distància (amb elements autobiogràfics?) exposada en tirades de versos heptasíl·labs que es tanquen amb una tornada de dos decasíl·labs de regust popular i d'innegable força poètica:

Aimador, aimador, son cor te crida,
del cavall enfrenat, romp-ne la brida!

El mateix any que escrivia «La font de la riquesa», Villamartín publicava a Madrid el volum *Horas crepusculares. Colección de cantares y seguidillas*. El doble títol defineix prou bé el contingut: la primera part, el to, que s'explicita en un primer poema llarg: «El crepúsculo. Meditación», insistint en la idea que ja exposava el 1857 en la prosa dedicada a Balaguer. La segona, la forma que adopten els poemes: una primera secció de «Cantares», dos-cents poemets de quatre versos, de forma popular, molt sovint amb subjecte amorós masculí; una última de «Seguidillas», cinquanta-set composicions de set versos, també de to popular. La que tanca el llibre insisteix en la nota dominant de l'obra de Villamartín d'aquestes dues dècades, la tristesa:

No creas, porque canto
que estoy contenta
porque al cantar, tan solo
canto mis penas;
y estas son tantas
que mi vida es muy corta
para cantarlas.

Victòria Peña i Nicolau, o la vocació poètica

Victòria Peña compta ja amb una certa bibliografia²⁵ i no ens és tan desconeguda com Villamartín. Podem resseguir les línies generals de la seva vida externa sense excessius problemes, de la Mallorca na-

25. Molt especialment, PEÑARRUBIA, Isabel; ALOMAR I VANRELL, Maria Magdalena. *De mi no en fan cas...* Vindicació de les poetes mallorquines (1865-1936). Barcelona: PAM, 2010.

tal, on va néixer el 1827 en el si d'una família ben peculiar,²⁶ a la ciutat de Barcelona, on va passar a residir després del seu matrimoni amb Miquel Victorià Amer l'abril de 1860 i on morí el 1898. Tanmateix, ens falta, i molt, per conèixer la seva vida intel·lectual. En primer lloc, quina va ser la seva formació literària, molt segurament guiada pel seu germà Pere d'A. Peña i pel seu oncle, el canonge Miquel Peña, i prou bona perquè, encara molt jove, l'escriptora demostrés un molt bon domini de la llengua i de les tècniques poètiques. Ens falta també un estudi aprofundit i una edició completa de la seva poesia, castellana i catalana, ordenada cronològicament per tal de poder veure el canvi que es produeix a la seva obra, temàtic i formal, en entrar a la dècada dels cinquanta. Perquè, a primera vista, sembla que l'evolució de l'obra literària de Victòria Peña encaixi com un guant amb els supòsits que plantegen molts dels estudis entorn de les romàntiques espanyoles, començant per l'encara imprescindible de Kickpatrík:²⁷ en entrar a la dècada dels cinquanta, la majoria de les escriptores s'erigeixen en portantveus dels valors tradicionals de la família cristiana, «esperando así que se le perdonara la ofensa de escribir». És cert que aquest canvi coincideix amb la mateixa crisi del moviment romàntic, i, en aquest sentit, també aleshores molts escriptors moderaren posicions o renegaren de determinats postulats, però a ells ningú els dictà un model de masculinitat. Cosa que sí passà en el cas de les dones, quan s'imposà el model de feminitat que coneixem amb l'expressió de «l'àngel de la llar»:²⁸ moltes escriptores —i dones no escriptores²⁹— s'hi adaptaren, entre elles Victòria Peña. La seva evolució poètica sembla que ens porti a aquesta certesa, però ens queda molta feina per fer per conèixer tots els caires d'aquesta personalitat. Ara, el que

26. Per entendre un poc aquest ambient familiar és molt il·lustratiu el llibret *Pere d'Alcàntara Peña (1823-1906) Vida i obra*, edició de FONT POQUET, Miquel S. Palma: Miquel Font Editor, 2006.

27. KIRKPATRICK, Susan. *Las románticas. Escritoras y subjetividad en España, 1835-1850*. Madrid: Cátedra, 1991.

28. Aquest és el títol del llibre de SINUÉS, María del Pilar. *El ángel del hogar*. Madrid: 1859. L'obra aparegué amb un pròleg d'Ángela Grassi i tingué un gran èxit de vendes: el 1881 se'n treia la sisena edició.

29. Vaig estudiar el cas de Francisca Miró, que va casar-se amb Marià Aguiló. TOMÁS, Margalida. «Amor i literatura. Les relacions sentimentals de Marià Aguiló». *Randa*, núm. 76, 2016, p. 65-102.

sí que és segur és que Peña des de molt aviat fou una escriptora que escrigué per publicar, que no temia, sinó que buscava l'esfera pública: fou una escriptora que es volgué professional, entès aquest terme no en sentit econòmic, però sí social. I els seus primers poemes ens mostren que fou, d'entrada, una escriptora romàntica, adscrita a un romanticisme sense fissures que tenia en el desarrelament personal un dels temes de base. Aquest dolor és el tema més constant en les seves composicions de 1844 i 1845, aparegudes a *La Estrella Balear* de Palma i a *El Genio* de Barcelona. Així, a la primera que tenim datada (octubre de 1844; ella tenia disset anys), «Amistad»,³⁰ ja se'n presenta

Así de un peso oprimido
falta a mi pecho el aliento
ni exalar puede un lamento/
ni una lágrima verter.

La tònica segueix a «En el álbum de Víctor Balaguer»,³¹ amb qui l'agermana el dolor («Nuestro padre el dolor nos hace hermanos»), «Una noche de luna»,³² «A mi espíritu»,³³ «Insensibilidad»³⁴ (en què, la insensibilitat del jo poètic «es lo sumo del dolor»), o «Mi estrella»,³⁵ que acaba de manera ben rotunda:

30. Publicada a *El Genio* el 14 de desembre de 1845.

31. *El Genio*, 6 de juliol de 1845. Com era usual, Balaguer correspongué amb un poema de contesta, «A Dª Victoria Peña» (27 de juliol de 1845), que acabava així: «Sueño, orgía, embriaguez, he ahí la vida... / Para ti, cisne de amor, guarda sus flores / el suelo palmesano, / y el vate que hoy te aplaude y que hoy te admira, / solo te ofrece lo que darte puede, / ¡Su corazón de hermano!».

32. *La Estrella Balear*, 8 de juny de 1845. També reproduït a *El Pensil del Bello Sexo*. Tres dies després d'aparèixer aquest poema a la premsa mallorquina, Tomàs Aguiló escrivia a Marià Aguiló: «El domingo último me sorprendieron unos versos a la luna de Victoria Peña. Pudieran estar en puesto mayor que la Estrella Balear. No los aguardaba tales de esta jovencita.» (Carta de l'11 de juny de 1845. *Fons Marià Aguiló* de la Biblioteca de Catalunya). El 6 d'agost li tornava a escriure demanant-li versos: «Supuesto que tienes pensadas alguna poesia, por qué no las escribes para mayor brillo de la Estrella Balear? Con tu firma y la de Victoria no se podrá decir que el adjetivo sea una calumnia.»

33. *La Estrella Balear*, 10 d'agost de 1845. El poema també es publicà a *El Pensil del Bello Sexo* dirigit per Víctor Balaguer,

34. *La Estrella Balear*, 5 d'octubre de 1845.

35. *La Estrella Balear*, 26 d'octubre de 1845.

Niña soy y apuré hasta las heces
 una copa de amarga bebida,
 y aborrezco mil veces la vida
 porque ignoro lo que es ser feliz.

El domini de la tècnica —i de la llengua castellana— era prou notable en aquestes peces de joventut, on Peña feia servir sobretot versos de vuit i d'onze síl·labes i rimes sovint complexes.³⁶ Marià Aguiló, des de Barcelona, recomanava insistentment a la seva germana Maria Ignàcia que llegís els poemes de Victòria, com una manera d'estimular els seus desitjos de llegir,³⁷ mentre la fama d'aquesta com a poeta era cada vegada més gran en la societat mallorquina: el 1846, Francesc M. Servera publicava a *El Trovador* «En el álbum de la poetisa española Dª Victoria Peña»³⁸ i el 1848 un anònim articulista d'*El Genio de la Libertad* de Palma l'esmentava en una llista de personatges mallorquins il·lustres: ella, «cuyo numen poético es bastante conocido entre nosotros» era l'única representant del «bello sexo», al costat de les tres religioses: Anna Maria del Santíssim Sagrament, Margalida Esplugues i Elionor Brondo.³⁹ Tanmateix, quan el 1855 aparegué, publicat a Palma, el volum de *Poesías de Doña Victoria Peña*, cap dels poemes esmentats abans hi tingué cabuda. ¿Hi hagué una evolució —personal o literària— pròpia o hi hagué pressió social, en l'abandonament de la línia *dolorosa*? Just quan ella s'iniciava en la poesia, el crític Gustave Deville publicà a la *Revista de Madrid* un article d'àmplia repercussió, «Influencia de las poetisas españolas en la literatura» en què atacava sense contemplacions aquesta moda que feia que les poetes «se querellan y lamentan sin cesar con voz doliente de la pérdida de sus

36. Un exemple de virtuosisme, per exemple, són uns «Sonetos improvisados de pie forzado», un duel tècnic amb el seu germà Pere d'Alcàntara, que aparegué a *El Genio* el 8 de juny de 1845.

37. Maria Ignàcia Aguiló escrivia a Marià el 3 de setembre de 1845, segurament referint-se a «A mi espíritu», que havia sortit el 10 d'agost a *La Estrella Balear*, aquest comentari, que transcriu sense normalitzar perquè es vegi el seu pobre nivell d'escriptura, molt més freqüent entre les dones mallorquines del moment que no el de Victòria Peña: «la poesía de Victoria Peña la eleida y la ecopiada me parece imposible que ella misma la aya compuesta toda».

38. *El Trovador*, 19, 8 de maig de 1846.

39. «Recuerdos de la Conquista de Mallorca». *El Genio de la Libertad*, 31 de desembre de 1848.

últimas il·lusiones» i les animava a canviar de registre: «cesad, pues, cesad, mujeres jóvenes, de cubrir vuestro hechicero rostro con esa máscara lúgubre y prestada».⁴⁰ Victòria Peña sembla que s'adaptava a la norma, però amb alguna sorpresa: el llibret de 1855, curosament editat pel diari *El Balear*, és un monogràfic de poemes religiosos, però amb unes característiques ben especials. Els cinc primers poemes se centren exclusivament en les diverses etapes de la passió de Jesucrist, amb una volguda insistència en l'horror del sofriment físic, dels patiments, de la sang. El sisè és tota una troballa: «Enyorança de Maria», en mallorquí dialectal, és el crit de la mare a qui han matat el fill, un crit gens resignat, val a dir-ho, que impreca Jerusalem i que exigeix

Oh, voltros, que es meu fill ocult teniu,
d'aquest modo amagant sa meva sort,
voltros que haveu gosat prendre-lo'm viu,
al menos dignau-vos tornar-lo'm mort.

Alivi tan funest no el me negueu,
que visquent, d'enyorança em sent morir,
ja no em basta, no, tenir sa creu.
Dau-me lo que m'heu pres, dau-me es meu fill!

Els altres dos poemes que tanquen el volum són més circumstancials, escrits per commemorar el dogma de la Immaculada Concepció (1854). És de suposar que després de l'aparició d'aquest llibre la seva fama encara devia augmentar, perquè tenim diverses referències de la seva participació com a poeta en actes públics que tingueren lloc a Palma.⁴¹

Les seves relacions sentimentals amb el poeta mallorquí Miquel Victorià Amer —també ell un romàntic que a finals dels cinquanta es trobava en vies de moderació ideològica, personal i poètica— es

40. Gustave DEVILLE. «Influencia de las poetisas españolas en la literatura». *Revista de Madrid*, t. II, p. 193-194 i 198-199.

41. Així, el maig de 1855, un poema seu, musicat per Josep Capó, fou cantat per un cor juvenil a l'església de Santa Eulàlia (*El Balear*, 8 de maig de 1855). El febrer de 1858, a les exèquies de la cantant Antònia Llorens, que se celebraren amb una gran pompa a l'església de Sant Francesc, es penjaren quatre llençols amb estrofes d'un poema «que nuestra apreciable compatricia la joven poetisa D. Victoria Peña había dedicado a la joven artista» (*El Isleño*, 19 de febrer de 1858).

feren públiques a finals d'aquesta dècada, però és ben possible que s'iniciessin, de manera secreta, molt abans, i que tinguessin un fort contingut literari.⁴² Amer era molt amic de Pere d'Alcàntara Peña, i el festeig fou molt ben rebut per la família de l'al·lota, malgrat que el matrimoni suposava que ella havia de deixar l'illa per instal·lar-se a Barcelona. El casament tingué lloc a inicis d'abril de 1860 (Victòria tenia trenta-tres anys; Amer, trenta-sis), a l'oratori del seu oncle Miquel Peña, i en foren testimonis dos amics intel·lectuals, que havien compartit l'estada universitària a Barcelona amb Amer, Llorenç Pou i Santandreu i Joaquim Fiol.⁴³ La parella es traslladà immediatament a Barcelona, i a l'octubre Victòria ja estava embarassada. El matrimoni no significà per a ella el retraïment casolà, com sí que ho fou per a una altra poeta important, Amàlia Fenollosa,⁴⁴ dos anys més gran que Peña. Aquesta va continuar col·laborant a la premsa de Palma

42. Ja el 13 de juliol de 1843, Amer li dedicà un poema, «En el álbum de la señorita doña Victoria Peña», que es publicà a *El Trovador* uns anys després (núm. 5, 1846). Per altra banda, a meitat de la dècada, Amer publicava poemes amorosos dedicats a una Laura que no podia aconseguir. En carta del 4 d'abril de 1855, Pere d'A. Peña comentava la malaltia amorosa que Amer sentia per aquesta. Després, el 25 de setembre de 1859, a la primera carta en què es fa referència al nuviatge, un molt satisfet Peña li diu a l'amic que «El buen humor que conserva mi hermana desde entonces y lo que se ocupa de ti y de los pasados tiempos, y la aclaración casi inesperada de tus lamentos de marras y de tu Laura, me hacen prever días de lisongero amor para ti y de verdadera amistad para los dos.» (SAL)

43. Donaren notícia de l'enllaç *El Isleño* (7 d'abril de 1860) i *El Mallorquín* (8 d'abril de 1860). Llorenç Pons Santandreu era germà de Maria Pons, casada aleshores amb Josep Lluís Pons i Gallarza i amiga també de Victòria. Pons Santandreu morí de manera imprevista l'octubre del mateix any.

44. Amàlia Fenollosa (1825-1869), potser la més activa de les poetes romàntiques del moment, col·laboradora en moltes de les mateixes revistes que Victòria Peña, es casà el 1851 amb Josep Mañé i Flaquer, traslladà el seu domicili a Barcelona. Des d'aquell moment deixà pràcticament d'escriure. Vegeu MANZANO GARRIAS, A. «Amalia Fenollosa». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 38 (1962); FORTUÑO LLORENS, Santiago. *Las novel·les de Amalia Fenollosa. En los albores del folletín (1845-1846)*. València: Consejo Valenciano de Cultura, 2006. El cas de Fenollosa no és únic. Pertanyent a una generació posterior, Joaquim Santamaria i Ventura, coneguda literàriament com a Agna de Valldaura (1854-1930), tingué una activa vida literària i publicà tres reculls, a més de col·laborar a la premsa. L'octubre de 1886 es casà amb Antoni M. Fàbregas a qui dedicà el seu últim llibre: *Breus consideracions sobre la dona* (1886). L'autora presentava la seva obra com a eina de lluita contra aquelles que volien fer un nou tipus de dona, «una depravada i no lo que deuria ser: un àngel» i exhortava a «fugir d'eix modern perill

amb èxit,⁴⁵ i començà a participar de la vida literària barcelonina, per exemple amb un poema a la vinguda d'Isabel II que, com els de Maria Josepa Massanés o Isabel de Villamartín, s'imprimí en fulls solts i que fou també reproduït a la premsa insular.

La participació de Victòria Peña als primers jocs de Barcelona fou, doncs, anterior al seu matrimoni i al seu festeig oficial. Amer formava part del primer consistori, on hi havia també Josep Lluís Pons i Gallarza, cunyat de Llorenç Pons, i l'antic «germà literari» Víctor Balaguer. Victòria hi envià «Enyorança»,⁴⁶ que guanyà el primer accèssit a la flor natural. Com recordava Francesc Pelai Briz, els dos primers noms que se sentiren al saló del Consell de Cent foren dos noms de dona: «llavors fou obert lo plec que encloïa el nom de l'autor distingit amb lo primer accèssit, i gran tornà a ser la sorpresa de tothom al sentir ressonar per l'espai altra vegada un nom de senyora». A partir d'aquest moment, Peña escriví bàsicament en català, fou una participant assídua als jocs i a molts altres certàmens literaris, col·laborà sense descans a la premsa i mantingué sempre una decidida vocació literària. El 1860, acabats de casar, Amer i ella es plantejaven reunir en volum les seves composicions poètiques, però finalment això no es portà a la pràctica.⁴⁷ I, de fet, la parella morí sense publicar-les, per més que Victòria sembla que en deixà una tria feta, amb pròleg i tot, que no es publicà, en dos volums, fins el 1909 a càrrec de Francesc Matheu. S'hi recull només l'obra catalana i encara amb uns criteris d'ordenació del tot discutibles —ni cronològic ni temàtic—, no es fa constar mai la data d'escriptura, ni si foren premiats a cap certamen. En definitiva, es fa molt difícil entendre l'obra poètica de la nostra autora a partir d'aquests volums de *Poesies*. Una obra poètica, diria, molt

que amb lo nom d'*il·lustració de la dona* los hi presenten los que es titulen los seus regeneradors».

45. El 2 d'octubre, Pere d'Alcàntara escrivia a Victòria que el *Diario de Palma* havia publicat un poema d'ella a la Verge de Betlem «y ha gustado muchísimo, sobre todo a Antonio Frates, que dice que es lo major que ha visto desde hace mucho tiempo».

46. El 17 de maig de 1859, Pere Peña, desconexador encara del nuviatge, escrivia a Amer que Victòria «hubiera podido mandar otras poesías que tiene hechas por el mismo estilo si hubiese creído que reunían las condiciones del certamen».

47. Carta de Peña a Amer del 2 d'octubre de 1860, Societat Arqueològica Lul·liana.

enganyadora si hi fem només lectures superficials. O parcials. Peña no tenia cap mania a l'hora de fer poemes de circumstàncies i s'apuntava a tots els carros que li permetien fer-ne, fossin de caràcter públic o bé privat. Per altra banda, la seva ideologia progressivament més conservadora⁴⁸ —de bracet amb la del seu home— la feia col·laborar, per exemple, a una publicació com *La Veu del Montserrat* de Jaume Collell, on apareguren una trentena de poemes, majoritàriament de temàtica religiosa i motivats per esdeveniments concrets (mil·lenari de Montserrat, per exemple).⁴⁹ Però cada un d'aquests poemes demana una lectura atenta, perquè entremig de versos sense massa contin-

48. N'és un exemple, ja conegut, la seva participació en la polèmica desfermada arran del número monogràfic que *La Lluanera de Nova York* dedicà a les escriptores catalanes el maig de 1879. En aquest número es publicà una «Carta de Barcelona» signada per una desconeguda Esmeralda Junquet de Price, en la qual insistia en el fet que l'educació rebuda per la dona, bàsicament en mans de l'església, continuava mantenint-la al marge de la societat. Peña envià una «Carta al Sr. Director de la Lluanera» que fou reproduïda a *Lo Gay Saber*, 13 (1 de juliol de 1879), on atacava les idees de Junquet, filles del materialisme i defensava el catolicisme general de les escriptores catalanes: «no devia faltar a una de las bases del seu periòdic, posant al costat de les composicions, bones o dolentes lliteràriament parlant, de les escriptores catalanes, una composició que fa mofa de la nostra santíssima religió catòlica, donant lloc així a que el públic tinga una opinió distinta de la que es mereixen les escriptores catalanes que són, totes les que jo conec, essencialment catòliques, perquè sols dintre del catolicisme hi ha la bona educació, la verdadera ciència i la poesia sobre tota poesia. Jo tinc respecte a totes les opinions i prec per aquells que la meua religió catòlica em diu que les tenen errades; mes no puc consentir, sens faltar a un dever de consciència, que la conducta de Vostè en la coordinació de dit número de *La Lluanera*, únic que he llegit, pugui donar peu a que se'm confongui amb los qui s'aparten de la Iglésia».

49. De fet, la poesia religiosa femenina del XIX a Catalunya és un altre dels temes a estudiar. N'hi ha molta, escrita per moltes autores i amb registres molt diferents, tant de models estètics com d'enfocament temàtic. Així, al costat de poemes simplement pietosos o de circumstàncies, tenim autores que expressen a través de la religió la seva subjectivitat (per exemple, Mercè Anzizu o la mateixa Maria Antònia Salvà de finals de segle). Per altra banda, per a moltes dones l'accés a la cultura s'establia a través de lectures religioses de tot tipus i, per molt farragosa que ens resulti la tasca de conèixer quines eren aquestes lectures és imprescindible si volem entendre en quin àmbit es movien aquestes escriptores. Victòria Peña també tenia una forta personalitat en aquest àmbit de la poesia religiosa. Ja hem fet referència als poemes inclosos en el volum de 1855; un altre poema destacable per la força és el que aparegué al *Calendari Català* de 1876, curt i contundent, «Quí com Déu?».

gut poètic sempre s'hi troben veritables sorpreses. En definitiva, cal estudiar a fons la seva poesia.

Les ratlles que venen a continuació tenen un abast limitat: se centren només en les composicions que foren premiades als Jocs Florals de Barcelona. Però crec que com a mostra poden ser molt significatives, sobretot per la seva sostinguda qualitat. Molt sovint el qualificatiu de jocfloralesc s'ha entès en sentit negatiu. I encara més el concepte de poesia de certamen, i això mateix li va retreure a Victòria Peña Miquel dels Sants Oliver.⁵⁰ Tanmateix, les coses són sempre més complexes. I en aquest cas, molt més. Vegem-ho mínimament.

Com hem dit, la participació de Victòria Peña als jocs barcelonins fou constant, jo diria que sense buits: obtingué premis set vegades, però és segur que molts anys s'hi presentà sense pescar-hi res.⁵¹ I també és segur que aspirava a aconseguir-hi premis ordinaris: com a mínim una vegada, el 1865, féu constar que la composició premiada optava només a premi i que rebutjava els accèssits, un comportament molt masculí, però molt menys freqüent en el cas de les escriptores. Tanmateix, el seu palmarès s'hagué de construir a base d'aquests accèssits, rebuts segurament a contracor. És molt interessant, en aquest sentit, una carta de Josepa Massanés a Dolors Monserdà escrita la tardor de 1878, en què Massanés comenta el premi obtingut per un poeta, del qual no diu el nom, un premi i sobretot una valoració de l'obra que ella troba desmesurats, sobretot, i això és l'interessant, perquè elles no els han rebut mai: «ya ve V. Ni yo ni nadie ha merecido igual distinción de aquella gente. ¿Qué quiere decir eso? Tradúzcalo V. Como guste.» I continua: «Tendremos que exclamar, como Dª Victoria: són unos N... N...! N...!!! O mejor dicho: B!...B!...B!!!»⁵² Tornarem a fer referència a aquest sentiment de postergació en parlar de Monserdà, però aquesta explicitació de la ira que els produïa ser

50. OLIVER, Miquel dels Sants. *La literatura en Mallorca*, Palma, 1903, ed. a cura de MARFANY, Josep Lluís. Barcelona: Curial, 1988, p. 130-131.

51. Per exemple, ho féu el 1872: Pere d'A. Peña escrivia a Amer unes interessants consideracions sobre els jocs i es lamentava que tant Amer com Victòria Peña «no hayais tenido nada». Carta del 5 de maig de 1872, *Fitxes Casacuberta*, Biblioteca de Catalunya.

52. Reproduïda a MAS, M. Carme. *Dolors Monserdà. La voluntat d'escriure*. Tarragona: Arola Editors, 2006, p. 68.

deixades de banda pel fet de ser dones és interessantíssima: homes NECIS, homes BURROS!!!

La participació als Jocs de Victòria Peña abasta un període de més de trenta anys, del 1859 al 1890, com a mínim. Un ampli lapse de temps, al llarg del qual canvia profundament el panorama literari català, un canvi que d'una manera o altra ha d'influir en la nostra autora. Tanmateix, i només com a hipòtesi de treball, diria que a l'hora de triar els poemes que presenta a aquest certamen (o, com a mínim, els que coneixem que li foren premiats) Peña opta precisament pels que tenen més càrrega personal, els més centrats en la seva subjectivitat: ni historicisme ni consells morals. És la seva vida que es manifesta a través de la seva poesia.

«Enyorança», de 1859, és un poema relativament curt, de caràcter narratiu i amb components populars que l'acosten al gènere baladístic i que, sota una aparent senzillesa, amaga una construcció molt pensada. Són sis grups de nou versos heptasil·làbics, en què es combina la narració amb el diàleg entre el marit retornat de la guerra — que li demana a la dona la causa dels canvis que ella ha sofert — i la muller, les paraules de la qual tanquen cada estrofa amb el tema de l'enyorança, sense recórrer, però, a l'ús de la tornada. La mort d'ella propiciarà la mort d'ell. Confrontada amb la guanyadora de la flor natural, la «Clemència Isaura», surt clarament vencedor el poema de Peña. Pelai Briz no s'estava de remarcar-ho en les seves memòries:

Sempre que havem llegit aquest treball literari nos ha estranyat la distinció secundària amb què fou distingida, i no ens havem sapigut explicar per què no se li havia concedit el premi en lloc de l'accèssit. Comprenem que es donés la *flor natural* a la que es titulava «Clemència Isaura» per raó d'oportunitat; mes no ens podem fer càrrec de que no s'adjudiqués un premi extraordinari a la preciosa composició de na Victòria Peña, rica de sentiment i de forma sobiranament poètica.⁵³

53. BRIZ, Francesc Pelai. *Lo llibre de ma vida*. Lleida: Punctum, 2017, p. 70. Un altre punt a estudiar en la producció poètica catalana de Victòria Peña és la del pas d'una llengua més dialectal mallorquina a una altra amb solucions més generals. En aquest sentit, la versió d'«Enyorança» presentada al primer certamen dels jocs és diferent de la que sortí al volum de *Poesies* de 1909. Però molt més dialectal era la versió d'«Enyorança de Maria» del volum de 1855, molt possiblement per influència de Tomàs Aguiló. Després, Peña, com el seu marit, foren sense fissures adeptes de la posició lingüística defensada per Marià Aguiló.

Ara bé, malgrat aquesta innegable qualitat literària, «Enyorança» és una excepció entre els poemes floralescos de Peña: els altres sis que hi obtingueren accèssit tenen com a base la seva pròpia experiència vital, és la seva biografia, a través dels anys, que hi desfila. Perquè, com dèiem, molts dels poemes més personals de l'autora són, precisament, els que va presentar als jocs. El segon premi l'aconseguí el 1865 amb «Amor de mare», un tema ben adequat als paràmetres de la poesia femenina que s'havien imposat. Peña, que havia deixat definitivament de banda els crits de dolor i desarrelament de la seva joventut, acceptava aquest model de poesia de bon grat però sempre per fer poesia: no simple expressió de sentiments, sinó transformació d'aquests sentiments en poesia, buscant en cada cas la forma més apropiada. Que molt sovint, és cert, podien ser models de la poesia popular,⁵⁴ però no sempre. «Amor de mare» recull vivències personals: la primera filla, nascuda a l'entorn del juny de 1861, morí el març de 1864. El poema,

54. Un altre tema que tenim per estudiar és el de la forta presència del model tradicional en la poesia femenina del XIX, molt especialment en les escriptores de l'últim terç de segle. Perquè encara que és cert que la generació anterior, així com els seus companys masculins, s'havia acostat al model tradicional de base romàntica, com podia ser la balada de tipus germànic —i el poema «Enyorança» de Peña n'és un bon exemple— després aquesta influència fou quasi abasagadora. Amb el que comporta de simplificació tècnica —preponderància del vers de set síl·labes, pèrdua d'experimentació, etc.— i de disfressa del jo poètic sota la pretesa innocència del model. Aquesta deriva s'accentuà encara més a partir de la publicació el 1879 dels *Idil·lis i cants místics* de Verdaguer i es posà de manifest en l'obra de les autores més joves, entre elles Mercè Anzizu. Cal insistir que les poetes es veien també constretes pel que fa als models formals que decidien utilitzar. Així, encara el 1889, Juan Pedro Criado y Domínguez publicà un repertori de *Literatas españolas del siglo XIX*, on es felicitava del canvi operat en la poesia femenina precisament en aquests aspectes: «Es la lírica el espejo del alma de las mujeres; pero lo empañan cuando, desdeñando abandonarse confiadas a su inspiración, demandan extraños auxilios a los artificios retóricos y a los alambicamientos de la pedantería, en busca de un éxito ficticio [...] He aquí por qué el tipo de poetisa romántica [...] solo consigue [...] caer de lleno en el ridículo cuando con más ahinco pretende remontarse a lo sublime [...] Pasó, por fortuna, como fugaz meteoro, aquella fiebre que, a mitad de este siglo, se apoderó de algunas de nuestras compatriotas para hacerlas totalmente infelices, y por añadidura insoportables y estériles para la humanidad y las letras».

dividit en dues parts, explora el sentiment de pèrdua en la primera, i el de renéixer a la vida, amb noves criatures, a la segona.⁵⁵

El 1873 guanyà l'accèssit a la flor natural amb «Una visita a ma pàtria», altre cop en forma de romanç, en el qual, en un estil ràpid i popular —hi introdueix també fragments de cançons tradicionals— canta l'alegria del retorn a una Mallorca que ens és presentada a través de diverses personalitzacions fetes en clau femenina (una dida, una amorosa germana), i a la qual hi ha portat la seva «mainadeta», la qual —i també amb un recurs recurrent de la poesia femenina del XIX— és comparada a un planter de flors. El final del poema és innovador, i traspuja una vitalitat i una alegria notables. L'hora de partir és arribada:

Quina remor sent que puja
d'allí baix la marinada!
Què en serà?... mes, què n'ha d'ésser?
lo vaixell que ja lleva ancla;
Ai mesquina, la primera,
la primera campanada!
Mainadeta, a la segona,
passatgers tots a la platja!
Bona amor, a la tercera,
a reveure, hermosa Palma!...
Jo te'n don molta mercè
de lo bé que m'has tractada;
Déu te n'omple tos graners
i tes tafones vessant-ne!
Déu te do lo que et desig
i en seràs benavirada!

Dels jocs de 1880 és «Joventut perduda», molt interessant. Dividit en tres parts, la primera —formada per quintets de versos de nou síl·labes (ABAAB)— canta una antiga amiga, ja perduda: la seva mateixa joventut. La segona part, escrita en versos de set síl·labes i rima en els parells, és una mirada al passat, el record de la casa, de la infantesa, de

55. Miquel Victorià Amer guanyà la viola en aquests mateixos jocs de 1865 amb «Redempció». Victòria Peña poetitzà la pèrdua de la seva filleta com a mínim en un altre poema, «A ma filla», publicat per primer cop al *Calendari Català* de 1869.

la mare, de les joguines. La tercera, formalment igual que la segona però amb canvi de rimes, canta la retrobada amb la gent de la seva juvenesa. Ara, però, tots són vells, i ella també. La joventut, certament, és perduda. Els dos últims versos són una troballa: té la seva gent, però tanmateix, els enyora, així com s'enyora ella mateixa:

I m'enyor a mi mateixa,
i m'enyor fins a la mort.

«Lo meu niu» és el poema que presentà als jocs de 1883, possiblement el menys interessant. En un seguit de quartets, amb rima assonant, canta l'alegria del niu protegit i el temor dels perills que guaiten.

Molt més espectacular és «Sempre amb tu», dels jocs de 1886. És, clarament, un cant d'amor al seu marit,⁵⁶ però tan directe que sobta. I molt ben treballat a nivell formal. Peña i Amer feia llavors vint-i-sis anys que eren casats, més els del festeig previ: perquè el poema sembla que apunti al que dèiem pàgines abans, que la seva relació abans del festeig oficial ja existia. Dividit en tres parts, fa un paral·lelisme entre les hores del dia i la seva relació. «A primera hora» és la coneixença d'ella i ell, dues persones que quan es troben «havent somniat tempestes/veuen l'arc de Sant Martí». «Camina, caminaràs» van fent el difícil camí que els porta a salvar el torrent que els separa, i al final del camí hi ha l'església, on poden ajuntar les seves vides. La segona part és la del «migdia», de ritme molt més ràpid (versos de sis i quatre síl·labes), en què s'exposa l'alegria de la vida en comú:

Això és com de rondalla,
llumenet blau...
Ja haurem les tres taronges
si a Déu li plau.

La tercera i última, «és que som al capvespre, vida mia», quartets de deu i sis síl·labes, té un to més malenconiós, perquè s'acosta ja la vellesa. Tanmateix, el subjecte femení, veritable motor de la relació, no decau «perquè junts hem de fer la romeria/del pler i del dolor».

56. Val a dir que la figura del poeta i intel·lectual Miquel Victorià Amer i Homar (1824-1912) no compta tampoc amb cap estudi específic i la seva poesia resta dispersa en revistes o bé inèdita.

L'últim poema premiat de Victòria Peña, quan ja tenia seixanta-tres anys és «A la poesia» (1890).⁵⁷ En versos decasíl·labs, és un clam perquè la inspiració no la deixi en els moments de la vellesa

Porta'm allí on te plàcia, sols que pugui
eixir del meu mortal defalliment;
trist és lo món, la vida molt feixuga,
mes, ai!, pitjor és morir d'enyorament.

El jo poètic femení no demana res material, però sí allò que hem vist que ha volgut sempre, la corona de la poesia

Al seu contacte al punt tot se fondria,
lo gel qui em paralisa per dissort.
Cenyeix-me-la un instant, aimada mia,
i ressucitaré d'aquesta mort.

Dolors Monserdà, voluntat, poesia, ideologia

Dolors Monserdà i Vidal és un cas totalment diferent de les altres dues autores estudiades. D'una generació més jove (1845), la seva múltiple activitat com a ideòloga, novel·lista i publicista, també com a poeta, la va fer un personatge molt conegut i tingué, realment, un gran pes social. El tingué a la societat catalana del moment, i el tingué sobretot en l'àmbit femení. Per altra banda, la bibliografia sobre la seva vida i la seva obra és ja molt considerable, amb estudis d'un gran interès. En aquest sentit, cal destacar especialment els treballs de M. Carme Mas, sobretot el volum *Dolors Monserdà. La voluntat d'escriure*, que és una mina d'informació. No té sentit, per tant, que em dediqui a repetir aquí notícies biogràfiques, col·laboracions a premsa, etc. que el llibre de Mas recull amb tot detall. Em centraré només en alguns aspectes referents a la seva obra poètica perquè és el que permet lligar-ho amb el tema extern del meu treball, les poetes del XIX i els Jocs Florals de Barcelona.

La creació poètica fou també la primera manifestació literària d'una molt jove Dolors Monserdà: el primer poema publicat és de

57. Té, com a mínim, un altre poema del mateix títol, inclòs al primer volum de *Poesies*, p. 11-12. És, però, menys ambiciós i aconseguit que el dels jocs de 1890.

l'octubre de 1862, quan tenia disset anys. Interessa destacar que aparegué a l'*Eco de Euterpe*, i que estava dedicat a Josep Anselm Clavé. Monserdà continuà fidel a aquesta publicació al llarg de deu anys, durant els quals contragué matrimoni (quan en tenia vint) amb l'argenter Eusebi Macià, tingué quatre criatures (un nen que morí als pocs mesos i tres nenes), col·laborà a altres publicacions amb poemes i també amb articles, entre aquests, «La contribución de sangre», contra les quintes, el 1867, o «La instrucción en la mujer», de 1869. El 1870 començà a fer servir el català com a llengua literària i poc després inicià una breu carrera teatral. Tanmateix, malgrat la precocitat i la intensa activitat literària desplegada en aquests anys, Dolors Monserdà no començà la seva participació als Jocs Florals fins al 1877. A partir d'aquest moment, però, la seva insistència a presentar-se a aquest i a molts altres certàmens literaris fou extraordinària. El descens cadent, la mort d'una de les seves filles. En paraules pròpies:

La muerte de la menor de mis hijas me lanzó con febril excitación a las tareas literarias en 1877. La moda de los certámenes, entonces en un período álgido en Cataluña, me halagó, vi un camino para abrirme paso independientemente y por uno de estos extraños fenómenos del corazón humano cada descalabro sufrido en dichas lides me enardecía para entrar con más firme vigor en la pelea; lo que a otros les hubiera sido motivo de desaliento a mí me servía de estímulo, pudiendo asegurar que el sitio más o menos preferente de que gozo en la literatura catalana se lo debo después de Dios a mi fuerza de voluntad.⁵⁸

Són unes declaracions d'impacte. Davant el dolor personal, Monserdà tria en primer lloc transformar-lo en poema, com tantes altres escriptores, però amb això no en té prou. Ella tria sobretot la lluita. Però encara m'interessa més remarcar la segona part de la confessió: la reacció davant els fracassos, que només s'accepten com a estímul per continuar el camí. Aquestes declaracions eren de 1889. Molt més tard, el 1917, insistia en l'orgull de veure els seus poemes premiats:

Sin decir nada a nadie envié una poesia a los Juegos Florales. Era la época de más lucha, de más esplendor de esta fiesta catalana. Pues bien: ¿puede usted creer que dejara de impresionarme honda y agra-

58. MAS, M. Carme. *Dolors Monserdà. La voluntat d'escriure*, citat, p. 76.

dablement el leer que había obtenido el premio Pro Patria? Soy sincera: aquello fue el último y el más decisivo de los empujones hacia las tareas literarias.⁵⁹

Dolors Monserdà participava als jocs i volia guanyar. Com volia guanyar Victòria Peña. O Josepa Massanés. I veure's postergades per autors que consideraven pitjors els creava la irritació que traspua la carta de Massanés que hem esmentat abans.

Ara bé, la poesia de Peña i la de Monserdà fou sempre molt diferent, i aquest és un punt que hem de tenir en compte. Perquè el fet de ser dona no implicava escriure igual, com no escrivien igual tots els homes que feien poesia aleshores. Pot semblar una obvietat, però cal recordar-ho, perquè el que sí que és cert és que, fos d'un tipus o d'un altre, la poesia femenina havia de lluitar contra els mateixos obstacles. Vegem-ho mínimament.

Dolors Monserdà, des dels seus mateixos inicis, tendí a fer una literatura moralitzadora i molt poc centrada en el propi jo. En aquest sentit, els poemes d'*El Eco de Euterpe* dels anys 1863 i 64 ja en són una bona mostra. Hi ha algunes excepcions, evidentment, i el naixement i la mort del primer fill, per exemple, tindran el seu trasllat al vers. Però la tònica és aquella. També la seva poesia premiada als jocs s'allunya del to subjectiu, i si Peña tirava a la flor natural, Monserdà ho féu a l'englantina i a la viola. El 1878 guanyà un primer accésit a l'englantina amb «La comtessa Mahalta». El premi següent, el 1882, fou ja directament l'englantina, aquell premi que la impressionà «honda y agradablemente». Lobtingué amb «Otger», que recrea el mite d'Otger Cataló i els Nou Barons:⁶⁰ un personatge masculí, abocat només a la guerra, cant al sentit patriòtic amb defensa de la pàtria contra l'enemic extern, forma volgudament *major* (quartets decasíl·labs amb rima consonant, no l'habitual romanç). Un poema, en definitiva, carregat de força i d'energia, és a dir *viril*. També, és cert, carregat de tots els tòpics negatius de molta de la poesia històrica dels jocs. Uns tòpics que la crítica del moment podia, en general, assumir sense recança, però no quan aquests eren cantats per una dona. Jacint Laporta, des

59. MAS, M. Carme. *Dolors Monserdà. La voluntat d'escriure*, citat, p. 77.

60. SUNYER, Magí. *Els mites nacionals catalans*. Vic: Eumo Editorial, 2006, p. 71.

de les pàgines de *La Il·lustració Catalana*, feia una consideració totalment negativa del poema, sobretot perquè considerava que aquest era «un gènere per al que no té segurament una dona, per més valentia que es concedesca a sa imaginació, les aptituds que naturalment ha de tenir per a altres gèneres que s'avenen més amb la tendresa de sos sentiments». I acabava lamentant-se «que s'haja fet l'errada de premiar una composició tan fluixa i d'alentar en certa manera la distingida poetessa a seguir un camí que no és pas lo que li assenyalen ses disposicions».⁶¹ No fou l'única crítica negativa. Interessa destacar, en aquest sentit, una sèrie de tres articles apareguts a *L'Esperit Català* el 1883-84 de Josep de Mas i de Pal·lejà, l'últim dels quals, del 15 de gener de 1884, estava dedicat a Dolors Monserdà. Abans d'entrar-hi, però, diguem que després de l'englantina a «Otger» de 1882 i de les crítiques negatives que tingué, s'escolaren deu anys fins a tornar tenir algun nomenament a aquesta categoria i, encara, amb uns poemes de caràcter molt diferent: el 1892, «Lo sentiment de la pàtria» tingué un accèssit, i el 1897, «La caputxa catalana». Entremig, tres accèssits a la flor natural el 1883, 1891 i 1892, la viola el 1891, un accèssit el 1895 i un premi extraordinari el mateix 95. Els poemes narratius de temàtica històrica, per tant, no es repetiren als jocs.⁶² I, com hem dit abans, tampoc hi trobem composicions líriques d'expressió personal. A Monserdà li interessava, sobretot, transmetre idees moralitzadores a través de la poesia, i a partir d'aquest 1882, és el que va fer⁶³, sigui amb els poemes que presentà a la flor natural («Set d'or», del 1883; «Cada cosa al seu temps», del 1891; o «A les velleses», del 1892), a la viola («La benedicció de l'aua», del 1891; «Mares», del 1895), o a l'englantina, amb els poemes ja esmentats. Per altra banda, les tesis d'aquests poemes són les mateixes que trobem en els seus articles i proses.

61. LAPORTA, J. «Carta a un amic parlant dels Jocs Florals d'enguany (acabament)». *La Il·lustració Catalana*, any III, núm. 71 (30 de setembre de 1882), p. 282.

62. Encara que no fou el seu tema predominant, Monserdà no deixà de produir poemes històrics, tal com queda reflectit al recull *Poesies* de 1888. Per a més informació sobre el tema, M. Carme MAS, *Dolors Monserdà*, citat, p. 81-82.

63. Evidentment, ens referim exclusivament als poemes que obtingueren alguna mena de premi i que consten als volums dels Jocs. Com recorda M. Carme Mas, Monserdà en presentà molts més que no foren premiats: per exemple, el 1880; o nou el 1891.

Passem a l'article de Josep de Mas. Aquest, com hem dit, formava part d'una sèrie titulada «Les escriptores catalanes», amb un primer article dedicat a Maria Josepa Massanés, el segon a Victòria Peña i l'últim a Monserdà. En aquest, l'articulista començava assenyalant la gran diferència existent entre les tres escriptores i la dificultat d'escriure sobre l'última, segurament perquè moltes de les consideracions que pensava fer eren negatives. En primer lloc, l'acusava d'escriure massa; després apuntava que «la Sra. De Macià poques vegades és poetissa, gairebé sempre és escriptora. No ha nascut per a la lírica, ha nascut per al periodisme. Escriu la prosa admirablement, té idees, encara que poc fixes, té forma, té nervi i si s'ocupàs en estudis sèrios fora una gran escriptora política, una gran palanca social.» Ara bé, això, òbviament, també era posat en quarantena: «Nos guardarem de discutir si obrant aixís compliria amb sa missió de dona: judicam a l'escriptora i consignam son mèrit». Venien després les consideracions sobre la seva poesia, que és el que aquí ens interessa remarcar. Mas lamentava que Monserdà s'obstinés a ser *poetissa*, i no només això, sinó «poetissa a lo Víctor Hugo, a lo Goethe, a lo Shakespeare, i s'ha estrellat.» I ara arribem al quid de la qüestió: «Sap la Sra. Monserdà quina és la mellor de ses poesies, amb tot i ésser tant senzilla? Doncs és sa “Nit de reis”,⁶⁴ quadret ple de sentiment, de vida, de bellesa artística. I sap quina és la més defectuosa? Doncs és son “Otger”, i això que meresqué un premi, tot un premi, en los Jocs Florals. “Otger” no és més que una bombolla de sabó; és una heretgia històrica i una profanació poètica». És a dir, el que fallava en Monserdà no eren les seves capacitats poètiques, sinó precisament la seva ambició poètica:

No vol dir això que Dª Dolors Monderdà de Macià no represente res entre les nostres poetisses: hem dit que tenia el seu segell propi i el té, però ens agradaria més modesta: l'aplaudim amb entusiasme quan fa una “Comtessa Mahalta”, quan fa una “Redempció”, quan fa “Un Tresor”, però ens fa un malíssim efecte quan puja allà a on no pot arribar, quan fa un “Cant del treball”⁶⁵ o “A la Pàtria”, composicions

64. Aquest poema estava datat el 5 de gener de 1875, i havia aparegut diverses vegades a la premsa: *La Renaixensa*, v. 2 (1875), p. 337-338 i *Lo Gay Saber*, 2 època, núm. 2 (1879), p. 9-10.

65. Aquest poema havia guanyat una «Escrivania de Plata» al certamen poètic de Badalona de 1881.

de cartró daurat amb adornos de llustrina [...] La Sra. Monserdà té suficient força varonil per a arribar al lloc que ella cobeja; té cor i té fe i pot ésser la més robusta, la més viril de les poetesses catalanes; mes tinga present que per a ser-ho és precis educar la sua fogosa inspiració i assaonar lo seu gust literari.

Bé, aquest atac sense contemplacions pot contraposar-se als elogis ditiràmics que quinze dies abans, l'u de gener, Mas havia dedicat a Victòria Peña. Però no a la poeta Peña, sinó a la dona: «Perquè nostra poetissa, intrínsecament considerada, és una gran dona; és gaire, gaire, i si val l'expressió, lo sùmmum de les dones [...] És tota cor, i perquè és tota cor és eminentment religiosa, i perquè és eminentment religiosa és gran i és heroica», i l'articulista recordava aquí la resposta de Peña a l'article aparegut el 1879 a *La Lluanera de Nova York* sobre l'educació de les dones catalanes, que ja hem esmentat. Aquestes virtuts eren, evidentment, les que li permetien fer «una bona poesia»:

La poetissa correspon a la dona: gairebé no es comprendria aquella dona sens ésser poetissa. Per això ses composicions són sempre celebrades i encara tothom se recorda de sa “Enyorança”, balada distingida en los primers Jocs Florals, que mereixia ben be el premi i no l'accesit que se li donà. Ses poesies són senzilles, ingènues, tendres, inspirades, artístiques: cada poesia de la Sra. Peña és un pom de flors fet pel sentiment i regat amb la rosada de l'ànima.

Ara bé, el que interessa destacar és que tots aquests elogis i els altres que omplen el curt article —considerablement més curt que el dedicat a Monserdà— són uns elogis que cal matisar per unes consideracions prèvies del mateix articulista: Peña, és «la primera de les poetesses catalanes» perquè és la «sent més», però, encara que «té medis per a ser una gran escriptora» (i aquests són tenir un espòs bibliòfil, literat i de gust exquisit), «no té condicions». I per què no té condicions? Doncs perquè «Déu no l'ha dotada d'un esperit baronil. L'ha feta dona tal com devia ésser, i veus aquí sa millor fortuna». I ja tenim tancat el cercle: Monserdà no és bona poeta perquè és massa viril; Peña no pot ser una gran escriptora perquè Déu no l'ha dotada d'un esperit de baró. Una dona s'ha de dedicar a temes de sentiment, de la llar i de religiò. Els altres no li són propis. Però, evidentment, aquests temes femenins són menors i, per tant, no són els de la gran poesia. En

definitiva, els articles de Josep de Mas i de Pallejà constitueixen, només, una altra mostra de la dificultat de ser dona poeta, escriptora, al segle XIX, i de la dificultat d'inscriure's com a tal en la seva societat.⁶⁶

Constatada ja aquesta «voluntat d'escriure» de Dolors Monserdà i també la de superar travetes de tota mena, cal dir que com a poeta té una qualitat molt discreta, tant quan escriu en castellà com quan ho fa en català. Competent en la tècnica, la seva poesia queda sempre ofegada per la idea, no aconsegueix quasi mai transformar ideologia, moralisme, en poesia i això des dels primers poemes apareguts al *Eco de Euterpe* fins a «La caputxa catalana» de 1897. Molt poc després, però, la seva voluntat d'escriptora i d'ideòloga trobà una via de sortida molt més propícia en un altre gènere literari, la novel·la.

Dolors Monserdà, tanmateix, continuà participant i acumulant accèssits als Jocs Florals del segle XX: dos el 1901, un el 1903, un el 1908 i un altre el 1915.⁶⁷ El 1909 va presidir-ne el consistori.

66. Hi ha ja molta bibliografia sobre el tema. Recordem només els següents treballs que es relacionen de prop amb les autores esmentades aquí: PUJOL RUSSELL, Sara. «La cultura y la escritura femenina a debate: las concepciones del siglo XIX en sus textos». *Salina. Revista de Lletres*, núm. 20 (novembre de 2006); JULIÀ, Lluïsa. *Tradició i orfenesa*. Palma: Lleonard Muntaner, 2007; JULIÀ, Lluïsa. «Temes i actituds en la primera poesia de Maria Antònia Salvà». A: *Escriure sense context*. Barcelona: PAM, 2009, p. 47-67; PEÑARRÚBIA, Isabel. «Introducció» a PEÑARRÚBIA, Isabel; ALOMAR I VANRELL, Maria Magdalena. «De mi no en fan cas...» *Vindicació de les poetes mallorquines (1865-1936)*. Barcelona: PAM, 2010, p. 11-37. El primer article de la sèrie «Espectores catalanes» (15 de novembre de 1883) estava dedicat a Maria Josepa Massanés. Al marge de les consideracions sobre el paper de la dona en el renaixement literari, i d'insistir en el fet que una bona part de l'obra de Massanés era en castellà i que també quan escrivia en català la influència castellana era la predominant, l'autor acabava amb una consideració que no desdii de les que ja hem reportat: «L'escriptora creient, catòlica; la poetissa educada en los grans clàssics espanyols i estrangers; la literata sàvia i erudita; la dona noble i generosa; veus aquí la Massanés. No serà una poetissa de gran vol, encara que inspirada sempre, però més que poetissa, la Massanés nasqué per a dedicar-se als treballs sèrios. En son enteniment estan gravades totes les èpoques de la història; l'art i la ciència es confabulen en son cap; la Massanés és la dona pensadora, no és la dona idealista. En tendresa de sentiments no la guanya ningú, mes la tendresa de sentiments ella la guarda per a fer-la brillar en la vida privada; en la vida pública se manté humil i modesta, venerable i simpàtica. Tal és Dª Maria Josepa Massanés de González.»

67. MAS, M. Carme. *Dolors Monserdà*, citat, p. 85-86.

Unes últimes consideracions. Poetes, reines i alguna cosa més

Els Jocs Florals de Barcelona, com hem dit abans, foren alguna cosa més que un certamen poètic, i la seva significació —literària, lingüística i ideològica— anà modificant-se al llarg de la seva extensa vida,⁶⁸ mentre que de manera paral·lela es transformaven també aspectes de la seva organització: nombre i categories de membres adjunts o premis extraordinaris, per posar-ne alguns exemples clars. Altres es mantingueren externament sense canvis notables —elecció de la reina de la festa, cerimònia de lliurament de premis—encara que una anàlisi més detallada mostraria com aquests es modificaven també amb el pas dels anys, encara que fos de manera més subtil. En aquest sentit, l'última part del present treball pretén apuntar només unes idees, que demanen més treball per a desenvolupar-se, respecte al paper de la dona als jocs més enllà de l'estricta participació com a concursant.

Per exemple, la seva total absència al llarg del segle XIX com a mantenidores en els consistoris anuals. Monserdà, com ja hem dit, fou la primera dona a figurar-hi i ho féu com a presidenta, el 1909. I encara que sobrepassi el marc temporal d'aquest estudi assenyalem que fins al 1917 no tornem a trobar-hi una altra dona. En aquest cas fou Caterina Albert, que ocupà també la presidència. Els anys republicans són els que s'acostaren a una molt mínima normalitat en aquest aspecte: el 1932 Maria Teresa Vernet s'ocupà de la secretaria; el 1933 Caterina Albert tornà a figurar al consistori, aquest cop com a vocal. Finalment, el 1935 Maria Luz Morales hi figurà amb el càrrec de secretari.

Un altre punt: cap dona constà mai a les cada vegada més llargues llistes d'adjunts, és a dir, les persones que finançaven i feien possible l'existència dels jocs. Sí que hi podien figurar els marits d'algunes de les nostres escriptores, ben segurament en representació seva. Perquè si, per exemple, Miquel Victorià Amer, marit de Victòria Peña, sempre en fou adjunt podem suposar que era també per interès propi, poeta ell mateix, mantenidor, etc. Però que el militar Fernando González hi consti els primers anys és ben possible que fos en nom de la seva dona,

68. DOMINGO, Josep M. (editor). *Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i romanticisme*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2011.

Maria Josepa Massanés. I el mateix podem dir, segurament, del joier Eusebi Macià, casat amb Dolors Monserdà.

En canvi, un paper exclusivament femení als jocs fou, ja ho sabem, el de reina de la festa. I la funció eminentment ornamental de les reines i de tot el cerimonial que l'envoltava és difícilment discutible. Però fins i tot aquí cal establir uns mínims matisos, perquè aquesta funció de *florero* no sempre fou tan explícita. No m'atreveixo a entrar-hi de ple, però apunto algunes dades. Els primers anys dels jocs, per exemple, més d'una vegada el *regnat* anà lligat a la pròpia creació poètica de les *titulars*: Isabel de Villamartín, guanyadora de la primera flor natural, elegí com a reina «la distingida escriptora Maria Mendoza de Vives»; el 1862, en absència de Jeroni Rosselló, el consistori «acordà en son nom i representació» nomenar reina de la festa Josepa Massanés, «com homenatge degut a son talent»; dos anys més tard, el 1864, Marià Aguiló trià l'amiga, i també dona d'amic, Victòria Peña. En aquest cas no tenim el comentari oficial corresponent perquè el volum anual no incorporà la usual «Acta de la festa»; però un germà d'Aguiló escrivia al seu pare que aquest havia nomenat «reina de la festa a Dª Victoria Peña como poetisa que es». ⁶⁹ Tanmateix, delimitar on acabava el reconeixement a la tasca poètica i on començava el paper estricte de reina és una tasca difícil fins i tot en aquests pocs casos: als jocs de 1888, d'especial significació per estar presidits per la reina regent, per exemple, les antigues reines compartiren un lloc d'honor amb les «poetisses catalanes», totes elles «lluïnt elegants i riquíssims trajos». ⁷⁰

I la referència a reines i poetes ens porta directament a l'últim punt d'aquest treball: Maria Josepa Massanés en els Jocs Florals de Barcelona. En primer lloc, sobta que només obtingués una minsa menció extraordinària amb el poema «Creure és viure» el 1864. Sembla que

69. Carta de Plàcid Aguiló a Tomàs Aguiló del 6 de maig de 1864. *Fons Marià Aguiló* de la Biblioteca de Catalunya, 43.5.2.

70. Hi ha encara un altre aspecte en el qual el pes femení era molt gran: el de públic assistent a la festa de lliurament de premis. Les ressenyes se'n feien sempre ressò, usualment es regalava un pom de flors a cada dona, s'estrenaven vestits, etc. Per molt banal que pugui parèixer, és un punt a tenir també en compte; entre altres aspectes, perquè a partir d'un moment, el que es regalava a les dames era un llibre de poemes i la selecció d'aquests poemes que anaven dirigits directament a lectors no sempre es feia a gust de tothom.

hi concorregué més cops,⁷¹ però no devien ser molts: Massanés era un personatge molt conegut i, malgrat l'habitual arraconament de les poetes concursants, és molt possible que algun premi més hagués obtingut. També ocupà, com hem vist, el tron com a reina de la festa en els jocs de 1862. Però encara hi ha uns altres aspectes a comentar, referits ara a l'apartat dels premis extraordinaris. Als primers jocs de 1859, una anònima dama, que s'amagà sota el pseudònim «Una vertadera catalana» oferí un premi extraordinari al millor sonet de tema religiós, que guanyà Salvador Estrada. El 1863, altra volta una «Aimadora de la poesia catalana» tornà a oferir un premi extraordinari, que sembla que finalment no s'adjudicà. Sense tenir-ne cap certesa documental, crec molt plausible que darrere d'aquests pseudònims s'amagués Massanés. En tot cas, sí que la trobem relacionada amb aquest apartat dels premis extraordinaris dels jocs dos anys després de la seva mort, el 1889, quan ella mateixa es convertí en tema poètic. Efectivament, en aquesta convocatòria, fou la seva amiga i biògrafa Dolors Monserdà la que patrocinà un premi extraordinari «a la millor poesia que amb completa llibertat de forma, cante a la virtuosa dama e inspirada poetissa catalana Dª Maria Josepa Massanés». El premi, que es declarà desert, es repetí l'any següent, i el guanyà el mallorquí Jaume Pomar. El volum corresponent reproduí un altre poema, que no havia obtingut premi, dedicat a l'escriptora, una «Elegia» de Francesc Ubach i Vinyeta.

71. M. Carme Mas (*Dolors Monserdà. La voluntat d'escriure*, citat, p. 80) creu que s'hi presentà també el 1880, juntament amb Dolors Monserdà.